

JIŘÍ BRABEC, *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*,

Praha 2009, Akropolis, 320 s.,
ISBN 978-80-87310-02-1

Oceněné knihy se obtížně recenzují, zvláště pak, jedná-li se o tak prestižní cenu, jakou je *Cena F. X. Šaldy*, v případě Jiřího Brabce jistě zasloužená, a to nejen s ohledem na intelektuální úroveň posuzovaného souboru esejů o literatuře a literárněhistorických studií, ale také na širší autorovu činnost editorskou a vědecko-organizační.

Nepochybnou předností Brabcovy knihy o panství ideologie a moci literatury je její věcnost a zdrženlivost. Brabec zbytečně neteoretizuje, a už vůbec se nesnaží výsledky svého čtení vybraných autorů „překládat“ do terminologie některého z módních jazyků soudobé teorie literatury. Na druhé straně tam, kde už se v knize nějaký odkaz na aktuální teorie (diskurzu, hermeneutiku apod.) objeví, má to povahu spíše jen kontextující než analytickou.

Zajímavé a důležité jsou jak jednotlivé postavy, tak i problémy, jež Jiří Brabec v knize připomíná a jimž věnuje svou pozornost: od reflexe otázek vzájemné odkázanosti literární vědy a dějin literatury (*Modely kritické reflexe moderní české literatury*; *Bádání o baroku v čase moderny*; *Estetická norma a historie literatury v totalitním systému*; *Otazníky nad literární historií sedmdesátých a osmdesátých let*), přes stati, které, i když v řadě detailů oceňující, je možné vnímat více jako polemické (s Václavem Černým, Ferdinandem Peroutkou, Alexejem Kusákem, Antonínem Klimkem a Petrem Hofmanem, Martinem Putnou či kolektivem autorů *Čtyřsvazkových dějin české literatury 1945–1989*) než jen literárněkritické, přes syntetizující medailony postav české kultury a literatury 20. století (Karel Hlaváček, Jaroslav Seifert, Karel Teige, Závaš Kalandra, Jindřich Štyrský, Ladislav Fikar a Karel Šiktanc), konče literárními historii českého antisemitismu před první světovou válkou a v době nacistické okupace. Je možná škoda, že v tomto posledním případě, v bohatě dokumentovaném vyrovnávání s nábožensko-nacionalistickými a rasovými podobami českého antisemitismu, se autor nepokusil kriticky vyrovnat také s nečeskými pracemi na toto téma, jako jsou například Stölzlový studie o 60. letech českého 19. století nebo jeho kniha *Kafkovy zlé Čechy*.

V každém případě je však třeba ocenit Brabcovu snahu o pročišťování jednotlivých literárněhistorických fenoménů, nechce-li recenzent přímo napsat: „o uvádění věcí na pravou míru“, o oslabování stereotypů, a také jeho citlivost pro

boční efekty ve čtenářské obci „konkretizovaných“ děl, přičemž téma původnosti, odečítané z plátna celkového literárního vývoje, se připomíná silněji než například dialektické antinomie moderního umění (J. Mukařovský) či téma svobody.

Tradice „historického“, resp. „vývojového“ strukturalismu (Oleg Sus) Felixe Vodičky, k němuž se Jiří Brabec hlásí v úvodní stati *Literární historik v proudu dějin*, tvoří jeho asi nejjobecnější teoreticko-metodologickou základnu. Od přelomu 19. a 20. století diskutovaný vztah „logického“ a „historického“ v poznání zde nejen získává svou podobu jakoby stabilizovanou, ale nad to také kriticky produktivní. Přesto se však v řadě studií může tradiční přístup zkušeného literárního historika a kultivovaného kritika zdát být silnější než hledisko teoretika literární struktury, jejich proměn a vývoje.

Východisko od „badatelovy situovanosti v dějinách, jeho angažovanosti v historických dějích a jejich vztahu k přítomnosti“, které ve svém doslovu ke knize vyzvedá Daniel Vojtěch a které v Brabcových textech potvrzují časté pozitivně chápané obraty jako „dimenze dějin“, „historický výzkum“, „zřetelná a cílevědomá explikace dějin a dějinnosti“ a hledání „smyslu dějinného zakotvení literatury“ apod., není u Brabce dáno pouze konkrétním historickým a politickým „horizontem zkušenosti“ (Karl Mannheim) jeho generace a jejím počátečním přistoupením na historicko-materialistické pojetí dějin, kde „logické“ a „rozumné“ (a do značné míry i „hodnotné“) byly závislé na „historickém“, na povaze a úrovni postupně se realizujících, avšak jednoznačně zacílených vývojových zákonů, ale také (nebo dokonce především) prostřednictvím přijetí důležitého principu pražského strukturalismu, že estetickou hodnotu literárního a vůbec uměleckého díla lze odkrýt pouze v kontextu historického vývoje. V určitém smyslu zde jde o vnitřní spojnici celého Brabceva díla.

Teprve až na této nejjobecnější základně, zamezující chaosu, svévolnosti, plagiátu, relativitě a nezajištěné pluralitě hodnocení, je pak možné uskutečňovat podobně četné Brabcovy požadavky po „sjednocování“ výkladu, po „konstruování jednotné koncepce“ a nacházení „hlavní tendence“, po „hledání smyslu minulého času“, nesené snahou „oddělit subjektivní prvky a určení, co má stálou (...) platnost“, kdy se teprve – až po jejich splnění, ať už přímo, nebo v dialogu – stává možným pochopení jednotlivých autorů a také jejich zřetelné vývojové situování. Řešení otázek „integrace či reintegrace historických významů“ (Daniel Vojtěch), formulace jednoty a konstrukce kontinuit jsou u Jiřího Brabce proto něčím víc než jen hledáním kauzality nebo i polykauzality vývojových změn, a mohou dokonce působit jako víra v sice obtížně postižitelný, avšak reálně existující spodní proud událostí, možná ve zvláštní historickou substanci, která pohyb a změny nese a umožňuje spojovat vliv mimoliterárních skutečností s imanentním vývojem literární struktury.

Neznamená to ale zároveň průrvu pro nekontrolované vtékání mimoliterárních hledisek a mimoliterárních hodnot do literární teorie a do kritických hodnocení?! Tomu pak může čelit právě jen Brabcova vnímavost pro to, co podobně průrvu způsobuje, totiž pro konkrétní pohyb dějin a společnosti, což ho asi v poslední instanci přibližuje k sociologii literatury (případně k motivům sociologie literárních teorií), a nepochybně také k tradičním ideologickým konceptům národního života, formulovaným u nás v různé podobě a s různou intenzitou od dob Masarykovy *České otázky*. Podobná vnímavost se pak v knize mohla stát důležitým prostředkem, umožňujícím třeba ukazovat, jak za „normalizace“ docházelo k nahrazování „literární koncepce“ „společným autorským osudem“ a k překrývání „estetického pojetí“ díla „etickým aspektem“ života, jako je tomu v úvaze *Otazníky nad literární historií sedmdesátých a osmdesátých let*.

Z Brabcových textů je však možné vyčítat ještě něco dalšího, a to je kritikovo zapuštění do myšlení, postojů a hierarchie hodnot jeho vlastní generace. Mám na mysli příslušnost k oné generační kohortě, která ve druhé polovině minulého století výrazně spoluovlivňovala a po jistou dobu přímo ovlivňovala politický i kulturní vývoj v této zemi a jejíž intragenerační konflikty je možné promítnout jak do dění v 60 letech, tak do následné normalizace, ať už jako její oběti nebo spolutvůrci. Ve své knize rozhovorů *Generace* publicista a překladatel A. J. Liehm příslušníky této generace charakterizoval následovně: jsou to ti, ... „kteří tak či onak, více či méně aktivně vstoupili do padesátých let jako do etapy, kterou si přáli, nebo alespoň neodmítali, a kteří o dvacet let později hráli důležitou roli při pokusu o likvidaci jejích důsledků“.

Vedle Milana Kundery a Pavla Kohouta, kteří se někdy uvádějí jako hlavní reprezentanti, do této generace patřili také Karel Kosík, Robert Kalivoda, Jiří Pelikán, Sergej a Pavel Machoninovi, Jan Procházka, Zdeněk Mlynář, Jindřich Srovnal, Ivan Klíma, Milan Jungmann, Jan Skácel, Ivan Kříž, Alexander Kliment, Oleg Sus, Květoslav Chvatík, Ludvík Vaculík, Jan Trefulka, Karel Šiktanc, Vladimír Blažek, Jaroslav Šabata, Jiří Černý, Josef Zumr a samozřejmě mnoho dalších. Jiří Brabec byl a stále zůstává sice neokázalým, avšak přemýšlivým a podnětným badatelem, reprezentujícím vidění světa této generace v oblasti literární teorie a historie.

Většinou byli spontánně levicoví a s průběhem doby stále více revizionističtí. Od přelomu 50. a 60. let intelektuální sebereflexe vedla uvnitř této generace k pokusům o reformu socialismu, případně až k politickému rozchodu s komunismem u jedněch, u druhých ke snaze o zakonzervování jeho neostalinské představy a spolu s tím ke specifickému intrageneračnímu konfliktu s dnes už většinou polozapomenutými lidmi (jako byli třeba Jan Fojtík, Ivan Skála, Jiří Hájek, Vítězslav Ržounek, Ladislav Hrzal, Josef Mužík, Štěpán Vlašín, Jan Otčenášek,

Karel Ptáčník, Jiří Hájek, Jan Kozák, Josef Matouš, Josef Rybák a další), kteří dogmaticky trvali na původní, z počátku společné, na zkušenostech okupace a poválečné doby budované a značně patetické generační hierarchii hodnot a přesvědčení, vystupňované politickým a intelektuálním aktivismem konce 40. a 50. let. Jejich vliv a rozporné působení lze analyzovat jak v dění 60. let, tak i v následné „normalizaci“.

S revizionistickou částí své generace Jiří Brabec mimo jiné sdílí její stále zřetelnější respekt k meziválečné avantgardě a pražskému strukturalismu, a naopak přece jen menší důvěru k estetickým solitérům, jako byli Richard Weiner, Ladislav Klíma, Josef Florian, Václav E. Mencl, Jakub Deml či Egon Bondy apod. Podobně jako většině jeho souputníků se mu jako důležitější zdálo to, co vytváří tematický a motivační mainstream (literárního) vývoje určité doby, nebo dokonce ideově politickou jednotu národa, za jehož mluvčí (jak například naznačuje polemika Milana Kundery s Václavem Havlem) se tato generace někdy stylizovala.

Na první pohled je generační pozadí možná méně viditelné, nicméně pro historika či sociologa vědění je její sdílení podobně zajímavé, jako jsou Brabcovy konkrétní literárněhistorické výklady. A právě odtud asi také pochází ona původní (mimoliterární a později přehodnocovaná) představa jednoty, již jsem se pokusil naznačit výše, která tolik poznamenala mládí Brabcovy generace. Do jisté míry to lze ukazovat na výběru témat a postav, avšak ještě více na způsobu, jak k nim přistupuje a jak v knize jednotlivá díla historizuje prostřednictvím myšlenky vývoje jako překonávání, případně jak trvá na maximě německého historismu, sdílené a propagované rovněž Karlem Marxem, i když u Jiřího Brabce vyjadřované ve zklidněné formulaci H. G. Gadamera, že historické poznání je zároveň historickým věděním i historickým bytím.

Kdybychom přistoupili na základní tezi Hydena Whitea, že v historických a konec konců i literárněhistorických zobrazeních událostí, situací a vývoje, která jsou vždy kombinací faktů, vysvětlení a narativních struktur, dochází k uskutečňování specifických poetických aktů, které do značné míry prefigurují sdělované významy, a že v této souvislosti je možné rozlišit čtyři formy narativního modelování látky, samou svou povahou utvářejícího smysl vyprávěného, totiž romanci, tragédii, komedii a grotesku, resp. satiru, pak by se jako „metahistorická“ folie Brabcova způsobu vyprávění dala nepochybně uvést romance. A nejen to: romance je asi nejčastějším „metahistorickým modelem“ historického vyprávění v celé jeho generaci.

Romanci, která reprezentuje jednotu mýtu a je „původem dramatu“ (N. Frey) a jejíž personifikací je podle Hydena Whitea nejen Jules Michelet, ale také Karel Marx, White ukazuje jako příběh „sebenacházení“ a sebeosvobození určitého

historického subjektu prostřednictvím „překračování světa pouhé zkušenosti“. Romance je Whiteovi „dramatem o triumfu dobra nad zlem, ctnosti nad neřestí, světla nad temnotou“, směřuje k jednotě, která je zároveň vyvrcholením, totiž „konečným vítězstvím člověka nad světem, z něhož byl v důsledku svého prvotního hříchu vyhnán“.

Jednotící hledisko, o které jde v romanci, má povahu závěrečného usku-
tečnění oné ideje, která byla vnitřní (dynamizující) silou průběhu samotných událostí; romance je proto příběhem sjednocování subjektu a objektu: není to jejich epochální, ale vždy jen na čas dosažené smíření, jako je tomu v historické komedii (L. von Ranke). Avšak není to ani groteska pouhého dění a tékání lidských úmyslů v dějinách (J. Burckhardt), ani rezignace a přijetí osudu v tragédii (A. de Tocqueville), a už vůbec ne zánik (O. Spengler). Naopak, v romanci dochází k naplnění osudu veškerých dějin!

Nelze však nevidět, co Jiřího Brabce od obou shora zmíněných intrageneračních seskupení, intelektuálně liberálního, resp. revizionistického, a ideologicky konzervativního, resp. dogmatického, odlišuje: Už jeho počáteční badatelský a intelektuální zájem o literaturu na přelomu 19. a 20. století byl spojen s tématy v jeho době méně efektními a vyžadoval jiné pojmosloví, než které vládlo jeho soupeřníkům (odcizení, revoluční řešení, autenticita, filozofie člověka, absurdita apod.).

Odtud nepochybně pochází Brabcova výrazná snaha o věcnost a kompetenci, neochota ideologicky temperovat výsledky zkoumání nebo politicky radikalizovat vlastní zkušenosti a přesvědčení. Právě proto, že si dobře uvědomoval mimoliterární vlivy na literaturu, literární kritiku i jejich vývoj, se Jiří Brabec snažil a snaží především – jakkoli to může znít paradoxně – rozvíjet porozumění a kultivovat cit pro vnitřní literární hodnoty.

Miloš Havelka